

דף פב

‘עזרא תיקן שקורין במנחה בשבת, וקורין בשני ובחמישי בשבת... במנחה בשבת – משום יושבי קרנות’ – זו לשון גאון (מובא בשטמ"ק): **‘משום יושבי קרנות – שהולכים ומשתכרים באותה שעה על הקרנות, ואותה שעה שעת שכרות (כצ"ל, ולא ‘שחרית’ ככתוב לפנינו) היא, וכדאמרינן במסכת תענית, ומשום הכי הוא דתקון להו דנהוו קורים בתורה, כי היכי דניתו לבית הכנסת.**
ועל שם כך תקנו לומר **‘אני תפילתי וגו’, שלמעלה הימנו כתוב ‘שיחו בי יושבי שער ונגינות שותי שכר’, ובא דוד ואמר, הן יושבין ומשתכרין על הקרנות, ואני בא לבית הכנסת ומתפלל לפניך בשעת המנחה שהיא עת רצון’.**

(א.) כן פרשו כמה ראשונים. ודלא כרש"י והרא"ש שפרשו משום יושבי חניות שאינם שומעים הקריאה בשני וחמישי. ואין להקשות לפרש"י, מדוע נקט תקנת מנחה בשבת לפני שני וחמישי, והלא לכאורה תקנה זו בנויה על הקריאה בשני וחמישי (ואכן בירושלמי – מגילה ד,א – הסדר הפוך, ואולם הרמב"ם הביא כתלמודין) – לא קשיא, שהרי מסיק שכבר מימות משה רבינו תקנו לקרוא בשני ובחמישי, ועזרא רק הוסיף במנין הפסוקים.

ב. לפירוש הגאון, יש להבין מה הוסיפה תקנת הקריאה כדי שיבואו לביהכ"נ, והלא בין כך צריכים להתפלל תפילת המנחה, ואם אינם חשים לדבר, מדוע יחשו לבוא לקריאת התורה? וי"ל, שכנגד הישיבה הריקה שבחוץ, וכדי שלא יימשכו אחריה עוד אנשים, תקנו להרבות ולהוסיף בישיבה בבית הכנסת ובעסק התורה. רמז לדבר בתפילת רננה"ק בכניסה לבית המדרש: **‘שמת חלקי מיושבי ביהמ"ד ולא שמת חלקי מיושבי קרנות’** – ומשמע שענין אחד הם, בזכות ישיבת ביהמ"ד (דוקא, היינו העסק בתורה), אין חלקי מיושבי קרנות. כי כאשר נוצר חלל ריק פנוי מתורה – מרובה סכנת היצר).

‘ושיהו מכבסין בחמישי בשבת – משום כבוד שבת’ – בבאור תקנה זו ניתנו שני פירושים עיקריים: יש מפרשים שעיקר התקנה היה לכבס הבגדים לכבוד שבת, אלא לפי שביום ששי אין פנאי, תיקן שיכבסו בחמישי.

(ויש שכתבו בחמישי דוקא ולא קודם לכן (ע' בפוסקים – או"ח רמב). אך אפשר שדברו כשאין לו אלא חלוק אחד, ולכן עדיף לסמוך הכיבוס לשבת ככל שניתן. מאידך י"ל שעיקר כבוד השבת שניכר שעושה כן סמוך לשבת, ולפי"ז אף אם מניחו לאחר הכיבוס עד השבת, עדיף שיכבס בחמישי. ויש שכתבו שאורחא דמילתא נקט, אך אפשר לכבס קודם לחמישי – ע' א"ר שם, ועוד. וכן מובא ב'שמירת שבת כהלכתה' (פרק מב, בהערה יג) מהגרשו"א שליט"א, שמסתבר כשם שאם רואה מנה יפה מיחדה לשבת, כך לגבי כסות נקיה, מותר לכבס ביום ראשון, כדי שיהא בטוח שיהיה הבגד מוכן ומזומן לו לשבת).

ולפי זה, יש להזהר שלא לילך בחלוק אחד כמה שבתות, כדי שלא לעבור על תקנת עזרא. (משנ"ב רמב סק"ה).

(‘חלוק’ היינו כתונת שעל הגוף – ע' מו"ק יד. ועוד. אבל בגד עליון, אינו בכלל זה. אמנם אם נתלכלכו, ודאי יש להקפיד מתקנת עזרא. כ"נ לכאורה).

ומדברי המגן אברהם (שם סק"ג) נראה, שענינה של התקנה הוא על צד השלילה, שלא לכבס ביום ששי, מפני כבוד השבת.

(א.) ודאי גם לשיטתו, יש ללבוש כסות נקיה לשבת, והוא ענף ממצות כבוד השבת, אלא שאין תקנה מיוחדת על כיבוס בחמישי. ע' במחצה"ש שם.

ב. מדברי רש"י לכאורה לא משמע שעיקר התקנה על צד השלילה (וכן ברא"ש, וכן משמע מדברי הרמב"ם), כי כתב

'ומכבסים בגדיהם לכבוד שבת' ולהמג"א מה לי אם מכבס בגדים לשבת או לחול, אדרבה, כ"ש שבגדי חול אסור לכבס בששי. ומשמע שעיקר התקנה שיכבסו לכבוד שבת.

ג. י"ל שאף אם ננקוט כפירוש הראשון, בתקנה עצמה כלולים שני הענינים: לכבס בגדים לשבת (בחמשי), ושלא לכבס בששי.

ולפי"ו יש לדון בזמנינו, שמכבסים במכונה ואין הכיבוס דורש שהות ופנאי מעסקים אחרים, האם לא נאסר כלל באופן שכזה, או שמא כיון שנאסר הכיבוס אין להתירו בשום צד. ובשש"כ שם צידד בזה, והביא מהגרשו"א שעדיף שלא לכבס בששי. ומכלל דבריו ניתן לשמוע שכיבוס שלא לצורך השבת ודאי אין לעשותו בששי, גם בכיבוס במכונה.

(ע"ב) 'עשרה דברים נאמרו בירושלים...' – בשו"ת ה"דב"ו (ח"ב תרלג; ח"ה שא) האריך לבאר מדוע אין נוהגים באיסורים אלה כיום, אפילו לשיטת הרמב"ם שקדושתה לא בטלה. ותורף דבריו שטעמי האיסור (הקפדה על טהרה; הקפדה על נויה משום עולי רגלים) אינם שייכים כיום, ואף שכל גזרות חז"ל אינן בטלות בביטול טעמן, גזירה לחוד וקדושה לחוד, וכיון שנתבטלה הסיבה, בטלה הקדושה.

ועוד הוסיף טעם כללי, שכיון שבין כך לא תתקיים הגזירה, מפני שרובה עכו"ם ואם לא יעשו ישראל, יעשו הם, ומה הועילו בתקנתם.

ואמנם יש פוסקים שהחמירו בדבר, עפי"ד ה'כפתור ופרח' (ו. ע' פאת השלחן; עיר הקדש והמקדש ח"ג, א. וכן נסתפק בדבר ר"צ הכהן בספר הזכרונות, עמ' 147).

(והגאון ר' זלמן בהר"ן זצ"ל, איש החסד ורב פעלים מיקירי ירושלים, ממייסדי שכונת מאה שערים, דן בדבר ב'ספר התקנות למאה שערים' (נדפס בסוף ספר 'הפוחתה שער'), והביא צדדים להתר ולאיסור (וכתב שנראה שהרדב"ו לא ראה דברי הכפתור ופרח, ואילו ראם אפשר שהיה מודה). והסיק שיחיד הנוטע אילן יחידי – אין למחות בידו. אך הכו"פ לא נחית לחלק בכך, ועל כן אין להורות בזה לא איסור ולא התר. ואולם, כל הגדון אינו אלא בתוך גבולות העיר המקורית, שהתקדשה בקדושת ירושלים).

על חלל הנמצא סמוך לירושלים, אם בית דין מעיר אחרת, הסמוכה ביותר לחלל, מביאין עגלה ערופה, או שאין מביאין כלל ע"ע – ע' במובא בסוטה מה (חוברת ה).

'ואין מלינין בה את המת' – אף שבכל מקום אסור הדבר משום בל תלין – משום כבודו של מת מותר (כדאיתא בסנהדרין מז.) ובירושלים אין מלינין אפילו לכבודו. (שיטה. וכ"כ מדנפשי' ב'משך חכמה' – תצא כא, כג.)

ועוד יש לומר שבכל מקום אינו אסור אלא בהלנת כל הלילה, אך אם מת לאחר בוא הלילה, אינו בבל תלין, ובירושלים אסור אפילו בכי האי גוונא'. (שו"ת דובב מישרים ח"א קב, ע"ש).

'ככתבם וכלשונם'

'כיון שהלכו שלשת ימים בלא תורה – נלאו' –

'זכור את אשר עשה לך עמלק', דאיתא: וילכו שלשה ימים בלא מים – בלא תורה, ועל ידי זה בא עמלק וילחם בישראל. וזה רמזה לנו התורה, שלא יהיה אדם מישראל ג' ימים בלא תורה חס וחלילה, כי על ידי זה יתגבר היצר הרע חס וחלילה במאד, ולכן צריך האדם להתחזק מאד ולעסוק

בתורה תמיד. וזהו: 'זכור את אשר עשה...' – שהיה לו כח על ידי ביטול תורה מישראל, ומהראוי היה להתגבר ולהתחזק מאד ללמוד תורה לשמה'. (נועם אלימלך – ס"פ בשלח)

גם הנאה רוחנית באה ממילוי חסרון. האדם חסר רוחניות הרבה יותר מאשר הוא חסר גשמיות. אמרו חז"ל – לנשמה יש תרי"ג אברים, וכנגדם תרי"ג מצוות שמשפיעות להם חיותם (ע' ריש שיערי קדושה לר"ח ויטאל זצ"ל). וכן מצינו: 'זילכו שלשת...' – מיד נלאו. ומפני זה תקנו לקרוא בתורה ביום שני וחמשי. בלי תורה הנשמה מתעייפת מצמאון, כמו ההולך במדבר שלשת ימים בלי מים. וכן ההולך בלי מצוות ומעשים טובים מסלק ח"ו את החיות מנשמתו, ונעשה חולה ובעל מום לרוחניות'. (מכתב מאליהו ח"ג עמ' 180).

'... אם כן, ניחא מה שהקשינו לעיל: מהי התועלת בקריאה נטולת הבנה? – התשובה פשוטה: גם בקריאה כזו, הנפש מתרוממת. קידוש הגברא על ידי טיהור האישיות והתעלותה לדרגה גבוהה אינו זקוק ללימוד. אף הקריאה החיצונית משיגה תכלית זו. העובדה שבעקבותיה אין הקורא מחכים או מתמלא ידע אינה שוללת את ערכה. וכבר עמדו על כך רבותינו במדרש: משל למלך שנתן דלי מנוקב לעבדיו ואמר להם מלאו מים בדלי זה. שוטים אמרו מה אנו שואבים. פקחים אומרים על כל פנים ננקה את הדלי'.

והוא הדין לגבי תורה שהקישא ישעיהו למים: 'הוי כל צמא לכו למים'. האדם המשולל תורה הוא בגדר צמא. משהו חסר לו. הוא רוצה לשותות ומרגיש את צער הנפש המשותקת. מה מספק אותו? הקריאה דיה.

בני ישראל שנגאלו ממצרים ועמדו על הים וחזו מחזה ש-די נלאו ללכת במדבר שלשה ימים בלי מים, בלי תורה, והתחילו להתאונן עד שניסו את ה'... – איך אפשר הדבר כי אותם אנשים אשר אמרו 'זה א-לי ואנוהו' ילוננו על משה לאחר ג' ימים? – התשובה היא, כי היו צמאים לדברי תורה, כי לא קלטו קול תורה ולא היו שלמים באישיותם. אפילו גילוי שכינה אינו יכול לשמש כתחליף לדברי תורה. לכן עמדו נביאים שבתוכם, שאע"פ שנפגשים היו עם השכינה תדיר, הבינו כי עיקר העיקרים היא הקריאה בדברי תורה, והתקינו קריאה בתורה שבכתב.

תקנת משה באה לאפשר לישראל לשבור צמאם ולהתעטר בדברי תורה ולהיות יודעי שמו ע"י קריאה אף אם היא נטולת הבנה ולימוד. המחייב של קריאת התורה הוא לא מצות לימוד כי אם מצות קידוש הגברא על ידי תלמוד תורה.

וזה מה שהוסיף הרמב"ם על לשון הברייתא וכתב: 'שלא ישהו שלשה ימים בלי שמיעת תורה'. תקנתו התמקדה בקריאה ושמיעת הדברים ולא בהבנתם. קידוש הגברא הוא העיקר'. (מתוך 'שעורים לזכר אבא מרי ז"ל' ח"א עמ' קסד ואילך. והאריך שם בבאור ענין ג' פסוקים וי' פסוקים, ובשאר פרטי דיני הקריאות. וכן שם בח"ב עמ' קצז ואילך, על גדר תקנת משה רבינו (כלשון הרמב"ם) ועל הלשון שבגמרא: 'עמדו נביאים שביניהם').

(ע"ב) 'אתא הוא תיקן אפילו לדברי תורה' –

'... וכן כתב הר"מ ז"ל. (שבטלה עתה תקנת עזרא, לפי שלא פשטה בכל ישראל, ולא היה כח בציבור לעמוד בה. הל' תפילה ד,ה, ויעוד). וכל ראשי הישיבות שבבבל תמחו עליו, למה היה מיקל כל כך בענין טבילות בעל קרי. והוא ז"ל השיב להם שמימי לא בטל אותה אפילו שעה אחת, אלא שלא היה יכול לכתוב

בחיבורו כי אם היוצא מן הדין על פי ההלכה'. (תלמידי רבנו יונה – ברכות פ"ג ד"ה כי אתא).
(וע' בראשונים טעמים שונים לביטול אותה תקנה. ויש להבין בכך את לשון הברייתא שמנתה בעשר התקנות תקנה זו לאחרונה, ובפני עצמה: 'שקורין במנחה בשבת, וקורין... ודנין... ומכבסים... ותיקן טבילה לבעלי קריין' – ולא עריב ותני, לפי שזו היוצאת מן הכלל שבטלה.
ואף כי ביטולה, זהו לענין החיוב, אך ודאי מדת חסידות יש בדבר ותוספת קדושה, וכפי שהאריכו בזה האחרונים. וע'ע: סידור יעב"ץ – הנהגת הבוקר; שו"ת שבט הלוי ח"ה טו וח"ו כח וח"א כד, ובשו"ת אג"מ יו"ד ח"ב סו"ס צ; 'גדיל תורה' ל; הגהות מהרש"ם כאן).

דף פג

'חכמת יוונית' – רוב הראשונים פרשו, שהכוונה לחידות ומליצות ורמזי לשון שהיו מקובלות על 'בני פלטיין', ושאר העם לא הבינם. (ואין הכוונה לחכמת הפילוסופיה היוונית, כי אין זה ענין למעשה של אותו זמן). (רש"י כאן ובסוף סוטה ובמנחות סד: רמב"ם בפרוש המשנה – סוטה; שו"ת ריב"ש מה; 'נתיבות עולם' למהר"ל, נתיב התורה, ועוד. וכתב הרמב"ם על אותה חכמה: 'ודבר זה אין לי ספק שנשתקע ולא נשאר ממנו בעולם היום לא מעט ולא הרבה').
אסמכתא גדולה לפרוש זה, מהביטוי 'חכמת יוונית' ולא 'חכמה יוונית', שמלשון זה משמע שהכוונה ב'יוונית' לשפה היוונית, היינו, 'חכמת לשון יוונית'. ('יהדות ומדע' לפרופ. יהודה לוי, עמ' 142).
יש מן הראשונים שפרש 'כגון אלו החוזים בכוכבים' (רמ"ה בשיטה מקובצת כאן).
וטעם הגזרה – משום מעשה שהיה; יש מפרשים מחשש מלשינות ומסורות, ויש אומרים שהמעשה לא היה אלא עילה לגזירה, אך עיקר הטעם משום מינות שלא להתחבר ליוונים ולתרבותם (ע' באוצר מפרשי התלמוד' כאן. וע'ע ביוס"ד – חגיגה כב (גליין י) על גזרות חז"ל 'משום מעשה שהיה').

זו לשון המאירי: 'וקרובי מלכות שלהם, מצד שהם צריכים לכמה דברים בתכסיסי מלכים, שהיו נמשכים אחר חקירת החכמה עד להרבה, ולא היו מקרבים כל כך אלא מי שהוא שלם בחכמה ודעתו צלולה בכל הדברים – הותר להם ללמודה.
ואף החכמים השלמים, שכבר מלאו כרסם בשר ויין – רצה לומר: התורה ותלמודה וסודות מצוותיה – אין לך קרובים למלכות יותר מהם, והרי נאמר 'בי מלכים ימלוכו', ומותר להם ללמודה כדי להשיב עליהם, ולחזק ענין הדת במסורות לא ימוט'.

'המספר קומי הרי זה מדרכי האמורי. אבטולמוס בר ראובן התירו לו לספר קומי מפני שהוא קרוב למלכות' – מלשון התוס' משתמע שאיסור זה – מגזרת חכמים. ועל המקורבים למלכות לא גזרו מלכתחילה. וצריך ביאור, הלא איסור הליכה בדרכי האמורי, מן התורה הוא?
ואמנם ברמב"ם משמע (ע"ז יא,א) שיש בדבר חיוב מלקות מן התורה. ואם כן איך התירו לקרובי מלכות? ופרש ב'כסף משנה' (שם ה"ג. וכ"ה בבית יוסף הל' עכו"ם, והביאו הט"ז שם) שני טעמים: או משום הצלת ישראל מותר, שהקרובים למלכות מצילים את ישראל. או משום שאיסור זה התורה סתמה ולא פרשה, ומסרו הכתוב לחכמים, והם ראו להתיר בקרובים למלכות.
וצריך עיון בטעם זה, הרי לא נמסר לחכמים אלא לפרש אלו דברים כלולים ב'דרכי האמורי' (וכדוגמת

קכ. א. גנב שמסר לשומר ומשך השומר והוציאו מרשות בעלים – מי חייב לשלם?
ב. אדם הנחבא ביערות וגונב שם בהמות, וטובחן ומוכרן ובני אדם רואין אותו – האם דינו כגזולן או כגנב?
(עט)

א. למסקנת סוגיתנו, תקנו משיכה בשומרין (ורב הונא חולק. ולר' אמי – מדאורייתא). ומתחייב הגנב במשיכת השומר (רש"י. ולהנמו"י ועוד – חייב השומר).
ב. דינו כגנב, אע"פ שרואים אותו, כיון שעושה מעשיו בהחבא.

קכא. מפני מה אסרו לגדל בהמה דקה בארץ ישראל, ומה הדין אם מגדלה בתוך ביתו? ומה דין בבל לענין זה? (עט:–פ.).

משום ישוב ארץ ישראל, שמפסיד השדות. ושדות א"י סתמן של ישראל הן (רש"י). וכלולים כאן שני טעמים, לתא דגזל, וישוב א"י – ע' בראשונים ובפוסקים).
גידול בתוך הבית עם שמירה שלא תצא ותזיק – רבן גמליאל התיר, וחכמים חולקים על כך (רש"י, וכמעשה דחסיד אחד. וע' רמ"ע מפאנו – פ"ה).
ומשבא רב לבבל, (או רב ממש, או שרבו המתישבים שם. רש"י) – עשו בבל כארץ ישראל.

קכב. א. כמה תנאים התנה יהושע בהנחלתו את הארץ?
ב. איזה תנאי המוזכר בברייתא אינו מתנאי יהושע אלא שלמה אמרו, ומדוע?
ג. האם מותר לעקור עשבים משדה תילתן של חבריו? והאם יש בדבר משום איסור כלאים?
ד. האם תנאי יהושע קיימים רק בארץ ישראל? (פא–פב.).

א. בברייתא איתא 'עשרה תנאים' והעמידה כריב"ל. ובברייתא שהביא ר' יוחנן מוזכר תנאי נוסף. וכן יש תנאים נוספים אליבא דחידאי.
ב. מהלכין בשבילי הרשות – שלמה אמרה. משום 'אל תמנע טוב...'.
ג. בגמרא חלקו בין נטעו לזרע, שמותר ליטול העשבים, ובין נטעו לזירין, שהעשבים מסייעים להם ואסור ליטלן. ועוד חלקו בין תלתן המיועד לאדם, שמותר ליטלו, ובין המיועד לבהמה (וניכר הדבר לפי סידור הערוגות).
ולענין כלאים – בכל מקום שעתיד לעקרו, שמפסידו – אין מחייבין אותו לעקור. (ודוקא כשעלו מאלהן, אבל לזרוע – אסור. תוס'. ואין מדובר כאן בעשבים רעים אלא בצמחים הראויים לאדם – ע' חזו"א).
ד. אמר שמואל, תנאין שהתנה יהושע – אפילו בחו"ל. (ויש ראשונים שגרסו בגמרא מחלוקת בדבר).

קכג. מהו המקור לקריאת התורה בשני ובחמישי, ובמנחה בשבת? (פב.).
בשני ובחמישי – תקנת נביאים מימות משרע"ה, שלא ילכו ג' ימים ללא תורה. ועזרא הוסיף לתקן שיקראו לתלתי גברי עשרה פסוקים.
מנחה בשבת – תקנת עזרא, משום יושבי קרנות (שעוסקין בסחורה ואין קורין בשני וחמישי – רש"י).

קכד. מהן הנפקות המוזכרות בסוגיתנו, בכך שירושלים נתחלקה לשבטים? (פב:).
אין הבית חלוט בה (זקם הבית... לקונה אותו לדורותיו); אינה מביאה עגלה ערופה ('אשר נתן ה"א לך לרשתה'); אינה נעשית עיר הנדחת ('עירך'); אינה מטמאה בנגעים ('ארץ אחוזתכם').